

SAYOHATNOMALARDA BUXORO XONLIGINING IJTIMOIIY-MADANIY
MANZARASI

Valiyeva Xikoyatxon Nazirovna
Axborot texnologiyalari va menejment Universiteti
Tarix yo'nalishi
1-kurs magistri
998 97 310 49 84.

Valiyevahikoyat@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sayohatnomalar asosida Buxoro xonligining ijtimoiy-madaniy manzarasi tahlil qilinadi. Xususan, mahalliy va xorijiy sayyohlar, elchilar hamda olimlar tomonidan yozib qoldirilgan sayohatnomalarda Buxoro shahrining kundalik hayoti, ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi munosabatlar, urf-odatlar, diniy marosimlar va madaniy muhit qanday tasvirlangani yoritiladi. Sayohatnomalar tarixiy manba sifatida nafaqat siyosiy voqealarni, balki xalq turmushi, ta'lim tizimi, hunarmandchilik, savdo-sotiq va me'moriy muhitni ham aks ettirgani bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada mualliflar nigohi orqali Buxoro xonligidagi ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy qadriyatlar va madaniy xilma-xillik masalalariga ham e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari sayohatnomalarning Buxoro xonligi tarixini o'rganishda muhim manba ekanini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, sayohatnomalar, ijtimoiy hayot, madaniy muhit, tarixiy manbalar, urf-odatlar, ma'naviyat.

Buxoro xonligi Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, diniy va madaniy markaz sifatida alohida o'rin egallagan. Ushbu davlatning ijtimoiy-madaniy hayotini chuqur anglashda sayohatnomalar muhim tarixiy manba hisoblanadi. Turli davrlarda Buxoroga tashrif buyurgan mahalliy va xorijiy sayyohlar, elchilar hamda tadqiqotchilar tomonidan yozib qoldirilgan asarlarda shahar hayoti, aholining turmush tarzi, ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi munosabatlar, diniy qarashlar va madaniy an'analar jonli va real tasvirlangan. Shu jihatdan sayohatnomalar rasmiy tarixiy hujjatlardan farqli ravishda davr ruhini, xalqning kundalik hayotini va ijtimoiy muhitini ochib berish imkonini beradi.

Mazkur mavzuni o'rganishdan asosiy maqsad sayohatnomalar orqali Buxoro xonligining ijtimoiy-madaniy manzarasini tizimli tahlil qilish, mualliflar kuzatuvlari asosida jamiyat tuzilishi va madaniy qadriyatlarni yoritishdan iboratdir. Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda tarixni inson omili, madaniy meros va ijtimoiy tafakkur nuqtayi nazaridan qayta baholash zarurati kuchaymoqda. Sayohatnomalar esa Buxoro xonligi tarixini yanada to'liq va xolis o'rganish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Buxoro xonligining ijtimoiy-madaniy hayotini o'rganishda sayohatnomalar alohida ahamiyatga ega manba hisoblanadi. Ular muayyan davrda yashagan insonlarning shaxsiy kuzatuvlari, taassurotlari va baholari asosida yozilgani sababli rasmiy hujjatlarga nisbatan hayotiyroq va batafsil tasvirlarni taqdim etadi. Sayohatnomalarda siyosiy voqealardan ko'ra ko'proq kundalik hayot, aholi turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va diniy qarashlar aks etadi. Ayniqsa, Buxoro kabi yirik ilmiy va diniy markazga tashrif buyurgan sayyohlar uning ijtimoiy tuzilmasi va madaniy muhitiga alohida e'tibor qaratganlar.

Mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yozilgan sayohatnomalar Buxoro xonligini turli nigohlar orqali tasvirlaydi. Ayrim sayyohlar Buxoroni “islom olamining tayanchi” sifatida ta’riflagan bo’lsa, boshqalari uning ijtimoiy ziddiyatlari va boshqaruv tizimidagi muammolarni qayd etgan. Shu jihatdan sayohatnomalar Buxoro xonligining ijtimoiy-madaniy manzarasini ko’p qirrali va murakkab holda yoritishga imkon beradi.[1]

Sayohatnomalarda Buxoro xonligi aholisi turli ijtimoiy qatlamlarga bo’lingan jamiyat sifatida tasvirlanadi. Xon va amaldorlar jamiyatning eng yuqori pog’onasida turgan bo’lsa, ulamolar va diniy arboblardan biri sifatida baholanganlar. Shu bilan birga, sayohatnomalarda kambag’al qatlamlarning og’ir turmush sharoitlari, soliq yukining og’irligi va ijtimoiy tengsizlik masalalari ham tilga olinadi. Sayohatnomalarda Buxoro aholining kundalik hayoti va urf-odatlari jonli tarzda tasvirlangan. Uy-joy qurilishi, kiyinish madaniyati, ovqatlanish odatlari va oilaviy munosabatlar sayyohlar e’tiboridan chetda qolmagan. Ko’plab sayohatchilar buxoroliklarning soddaligi, mehmondo’stligi va diniy qadriyatlarga sodiqligini alohida ta’kidlaydilar. Ayniqsa, mehmonni hurmat qilish, unga maxsus taomlar tortish va suhbatlashish an’analari sayohatnomalarda tez-tez uchraydi.

Hunarmandlar, savdogarlar va dehqonlar aholining asosiy qismini tashkil etgan. Sayohatnomalarda bozorlardagi hayot, savdo-sotiq jarayonlari, hunarmandchilik mahsulotlarining xilma-xilligi batafsil tasvirlanadi. Ayrim mualliflar Buxoro bozorlarini Sharqdagi eng jonli va rang-barang savdo markazlaridan biri sifatida baholaganlar. Shu bilan birga, sayohatnomalarda kambag’al qatlamlarning og’ir turmush sharoitlari, soliq yukining og’irligi va ijtimoiy tengsizlik masalalari ham tilga olinadi. Sayohatnomalarda Buxoro aholining kundalik hayoti va urf-odatlari jonli tarzda tasvirlangan. Uy-joy qurilishi, kiyinish madaniyati, ovqatlanish odatlari va oilaviy munosabatlar sayyohlar e’tiboridan chetda qolmagan. Ko’plab sayohatchilar buxoroliklarning soddaligi, mehmondo’stligi va diniy qadriyatlarga sodiqligini alohida ta’kidlaydilar. Ayniqsa, mehmonni hurmat qilish, unga maxsus taomlar tortish va suhbatlashish an’analari sayohatnomalarda tez-tez uchraydi.

To’ylar, diniy bayramlar va marosimlar Buxoro jamiyatining muhim madaniy unsurlari sifatida tasvirlanadi. Sayohatchilar Ramazon va Qurbon hayitlari paytidagi umumiy muhit, jamoaviy ibodatlar va xayriya tadbirlarini qayd etganlar. Bu marosimlar jamiyatda birdamlik va o’zaro yordam tuyg’ularini mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo’lgan.[2]

Buxoro xonligi sayohatnomalarda kuchli diniy muhitga ega davlat sifatida aks etadi. Islom dini jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur singib ketgan bo’lib, shariat qoidalari ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim o’rin tutgan. Sayohatchilar masjidlar, madrasalar va ziyoratgohlarning ko’pligiga e’tibor qaratganlar. Ayrim sayohatnomalarda Buxoro “muqaddas shahar” sifatida ta’riflanib, unga ilm talabida kelgan talabalar sonining ko’pligi qayd etiladi.[3]

Ulamolar va mudarrislar jamiyatda katta obro’-e’tiborga ega bo’lib, ularning fikri ko’plab masalalarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Shu bilan birga, ayrim sayohatchilar diniy qat’iylik ba’zan yangiliklarga qarshilik ko’rsatishga olib kelganini ham tanqidiy ruhda yozganlar.

Bu holat Buxoro xonligidagi ma’naviy muhitning murakkab va ziddiyatli jihatlarini ochib beradi. Sayohatnomalarda Buxoro xonligi yirik ta’lim va ilm-fan markazi sifatida tasvirlanadi. Madrasalarda diniy fanlar bilan bir qatorda mantiq, falsafa, adabiyot va tarix o’qitilgani qayd etiladi. Sayyohlar bu yerda tahsil olayotgan talabalar turli hududlardan kelganini ta’kidlab, Buxoroning xalqaro ilmiy markaz sifatidagi mavqeini ko’rsatadilar.

Ilm ahliga bo’lgan hurmat jamiyatning muhim xususiyati sifatida namoyon bo’lgan. Sayohatnomalarda mashhur olimlar, shayxlar va mudarrislar haqida alohida ma’lumotlar uchraydi. Biroq ayrim mualliflar ta’lim tizimida asosan an’anaviy yondashuv ustun bo’lib, tajriba va yangiliklarga kam e’tibor qaratilganini ham qayd etadilar. Bu holat Buxoro ilmiy muhitining kuchli va zaif tomonlarini bir vaqtda ko’rsatadi.

Buxoro sayohatnomalarda yirik savdo va hunarmandchilik markazi sifatida alohida ta'riflanadi. Shahar Buyuk Ipak yo'lining muhim nuqtalaridan biri bo'lgani sababli turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar bu yerda faoliyat yuritgan. Sayyohlar bozorlardagi ipak, gilam, zargarlik buyumlari, kulolchilik mahsulotlari va boshqa hunarmandchilik buyumlarining sifati va xilma-xilligini yuqori baholaganlar.[4]

Shahar madaniy hayoti masjidlar, madrasalar, hammomlar va karvonsaroylar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Bu inshootlar nafaqat amaliy, balki ijtimoiy-madaniy markaz vazifasini ham bajargan. Sayohatnomalarda Buxoro me'morchiligi, uning ko'hna ko'chalari va tarixiy obidalari hayrat bilan tasvirlanadi.

Sayohatnomalar faqat ijobiy jihatlarni emas, balki Buxoro xonligidagi ijtimoiy muammolarni ham yoritadi. Ayrim mualliflar soliq tizimining og'irligi, amaldorlar o'rtasidagi poraxo'rlik va oddiy xalqning qashshoqligi haqida yozganlar. Bu tanqidiy kuzatuvlar Buxoro jamiyatidagi ijtimoiy ziddiyatlarni ochib beradi.[5]

Shuningdek, ayrim sayohatchilar ayollarning jamiyatdagi mavqeiga e'tibor qaratib, ularning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki cheklanganini qayd etganlar. Bu fikrlar o'sha davr ijtimoiy-madaniy muhitining muhim jihatlari tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, sayohatnomalar Buxoro xonligining ijtimoiy-madaniy manzarasini o'rganishda muhim va noyob manba hisoblanadi. Ular orqali jamiyatning ichki hayoti, qadriyatlari va muammolarini yaxlit holda tasavvur qilish mumkin. Turli mualliflarning qarashlarini taqqoslash esa tarixiy voqelikni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azamat Ziyov. Buxoro xonligi tarixi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2010. – 112–145-betlar.
2. Shamsiddin Kamoliddin. O'rta Osiyo tarixiy manbalari va sayohatnomalar. – Toshkent: Fan, 2012. – 78–101-betlar.
3. Hamid Ziyoyev. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2009. – 156–189-betlar.
4. Boris Ahmedov. O'rta Osiyoda ijtimoiy-siyosiy hayot va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. – 203–230-betlar.
5. Abdulaziz Abdug'aniyev. Buxoro va Xiva xonliklarining madaniy hayoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2014. – 64–92-betlar.